

ТИЛНИНГ ЛЕКСИК-СЕМАНТИК ТИЗИМИ,
ҚИЁСИЙ ТИПОЛОГИК ИЗЛАНИШЛАР
ВА АДАБИЁТШУНОСЛИК
МУАММОЛАРИ

**МАТЕРИАЛЛАР
ТЎПЛАМИ**

XV

tadqiqi ma'lum bir jamiyatga xos milliy mentallikni lingvistik jihatdan tahlil etish imkoniyatini beradi. B.V. Panfilovning ta'kidlashicha, "modallik kategoriyasi kabi turli-tuman, qarama- qarshi fikr bildirilgan va uning tildagi alohida ma'nolarining rang-barang tabiatichalik ko'p talqin qilingan kategoriya yo'q."¹

Modallik kategoriyasi adabiyotning barcha sohalari: badiiy matnlarda, gazeta matnlarida, she'riy matnlarda, dialogik nutqda, ayniqsa, ertaklar matnida modallik kategoriyasining lingvokognitiv va lingvomadaniy, qolaversa, modallikning turli-tuman, rang-barang semantikasi tilning tipologik xususiyatlarini ochib berishga, shuningdek, ularni ifodalashda lisoniy vositalar ichki lisoniy dunyo manzarasining milliy xususiyatini aniq aks ettirishga, bir so'z bilan aytganda, til va madaniyatning o'zaro munosabatlari natijasi anglashga imkon beradi.

Shunday qilib, til va madaniyatning o'zaro aloqasi va o'zaro bog'liqligi, modallik kategoriyasining rivojlanishida til va madaniyatning roli masalasi haqida fikr yuritish kerak, bu muammolar ham muloqotning shakl va mahsuldarligini o'zgartirishda, ham chet tillarni o'qitishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Xullas, ma'lum bir tilda so'zlashuvchi kishi nafaqat til tashuvchisi, balki shu tilda so'zlashuvchi millat madaniyatning ham tashuvchisi vazifasini bajaradi. Shu sababdan til millat vakilining milliy-madaniy mentalitetini namoyon etish xususiyatiga egadir. Zero, lingvomadaniyat lisoniy faktlarni ma'naviy madaniy xususiyatlari orqali tadqiq etiladi.

Qodirova Holida Xayriddin qizi

BuxDU, Ingliz tilshunosligi kafedrasida tayanch doktoranti

BADIIY DISKURSDA NOSAMIMIYLIKNING LISONIY SHAXS NUTQIDA VOQEALANISH XUSUSIYATLARI

Maysus badiiy manzarasini majoziy shaklda gavdalantirish qobiliyatidir.

So'nggi yillarda tilshunoslik sohasida tilning yangi nazariyasini yaratish maqsadida turli yondashuvlarni kombinatsiya qilish

¹ Панфилов В.В. "Категория модальности и ее роль в конструировании предложения и суждения" 1977 г.

tendensiyalari kuzatilmoqdaki, bu til egasiga qarab, ushbu tizim bilan bog'liq faoliyatning pragmatik jihatlarini o'z ichiga oladi. Y.N.Karaulov ta'бири bilan aytganda, tadqiqot pafosining o'zgarishi quyidagicha ifodalanadi: “Har bir matn ortida lisoniy shaxs turadi¹”. M.V.Lyapon tomonidan aytilgan “Lisoniy shaxs kateqosiyasi zamonaviy gumanitar fanlarning eng dolzarb ehtiyojlariga kollektiv tadqiqot ongining tabiiy javobi sifatida ko'rib chiqilishi kerak” ushbu fikrlarga qo'shilmaslikning iloji yo'q. Zero, ushbu kategoriyani amalda tadbiq etish orqali, tilshunoslik o'zining konseptual apparatining ajralmas qismiga aylantiradi va shu orqali shaxsni har tomonlama o'rganish bilan shug'ullanadigan fanlararo muammoli soha doirasidagi mavqeyini mustahkamlaydi²

Zamonaviy ilm doirasida lisoniy shaxs konsepti shaxsni ko'p qirrali va ko'p qirrali tushunishning bir qismi, uning aqliy, ijtimoiy, axloqiy va boshqa tarkibiy qismlari til orqali sindirilgan shaxs tasvirining bir turi sifatida talqin qilish kerak. Lisoniy shaxsni tavsiflashda o'ziga xos ijtimoiy, guruh va individual xususiyatlarni hisobga olish lozim. Lisoniy shaxs tushunchasini o'rganish tobora xususiyatlashib bormoqda. Misol uchun, lisoniy shaxs yakkala tartibda va nutqiy guruhning tarkibi sifatida harakatlana olishi mumkinligi Krisin L.P tomonidan, shuningdek, lisoniy shaxsning bosh va ikkinchi darajali bo'lishi mumkinligi haqida Xalyeva M., rus tilida lisoniy shaxs muammolari bo'yicha Yu.N.Karaulov, o'z tadqiqotlarida o'rgandilar.

Lisoniy shaxsni umumlashtiruvchi tushunchaga bo'lgan ehtiyoj allaqachon eskirib bo'ldi va buning natijasida *so'zlovchi* atamasi tilni u yoki bu tarzda ishlatuvchi *so'zlovchi*, *tinglovchi*, *yozuvchi* yoki *o'quvchi* sifatidagi shaxsni bildirish uchun ishlatila boshlandi (M.K.Hollidey, 1980 127).

O'zbek tilshunosligida badiiy diskursda lisoniy shaxs muammolari va uning o'ziga xos xususiyatlari to'g'risida N.Normurodova (2012) tadqiqot ishlarini olib borgan. Olima o'zining tadqiqot ishida badiiy diskursda lisoniy shaxs shaxsning ruhiy xususiyatlari, uning kommunikativ qobiliyati, bilimi, estetik va

¹ Караулов, Ю.Н. Русская языковая личность и задачи ее изучения / Ю.Н. Караулов // Язык и личность / отв. ред. Д.Н. Шмелев. - М.: Наука, 1989. -С. 3-8.

² Ляпон, М.В. Языковая личность: поиск доминанты / М.В. Ляпон // Язык — Система. Язык — Текст. Язык — Способность / отв. ред. Ю.С. Степанов. - М: Ин-т рус. яз. РАН, 1995. - С. 260-276

madaniy qadriyatlarining o'zaro lingvistik bog'liqligi sifatida qaraydi va V.V.Vinogradov tomonidan ishlab chiqilgan lisoniy shaxsning ikki turi: muallif shaxsi va personaj shaxsini qayd etgan. Lisoniy shaxs turli xil kompozitsional shakllar bo'lgan tasvirlash, hikoya qilish va diskursning barcha verbal vositalar orqali namoyon etilishi mumkin. Ammo lisoniy shaxsning badiiy diskursda aks etadigan nutqi lisoniy shaxsni aks ettirishning eng ko'zga ko'rinarli usuli hisoblanadi (N.Normurodova, 2012)

Nosamimiylik nosamimiy so'zlovchi tomonidan uning manfaatlariga hizmat qiluvchi, ya'ni maqsadiga erishishiga yordam beradigan bir vosita sifatida qabul qilinadi. Xuddi xushmuomalalik kabi, nosamimiylik ham asl propozitsiyalar o'rniga yolg'onlarini ifodalashga bo'lgan xohishni ko'rsatuvchi inson tabiatining xususiyatlaridan biri sifatida qaralishi mumkin. Xuddi xushmuomalalik kabi nosamimiylik ham nafaqat ma'lum bir toifa insonlarga, balki ijtimoiy guruhlar va butun boshli diskursiv hamjamiyatlarga, masalan turli xil ijtimoiy institutlarga ham xosdir.

Nosamimiylik lisoniy shaxsning strategiyasi hisoblanib, bu haqida X. Saks tomonidan isbotlangan yolg'onning obektiv xarakteri haqidagi postulat bilan ham asoslash mumkin. U ham P.Braun va S.Livingstonning kitobidagi kabi o'z tadqiqoti nazariy asoslarini E.Goffmannning nazariyasidan o'zlashtirgan. H.Saks har qanday shaxs yolg'on so'zlashiga to'g'ri kelishini ta'kidlaydi. Uning fikricha, yolg'on – bu so'zlovchi tomonidan qanchalik ongli ravishda so'zlanayotganiga qarab tadbiq qilish mumkin bo'lgan hodisadir (kitobning asl variantida avval shu holatda gap aslida nosamimiylik haqida ketgan). Har qanday inson yolg'on gapirish majburiyatini o'zi istamagan holda bo'yniga olib qo'yishi mumkin bo'lgan holatga duch keladi. Masalan, undan “Ahvolingiz yaxshimi?” deb so'rashganda, adekvat javob sifatida yolg'onni tanlashga va aslida ahvoli yomon bo'lsa ham, “yaxshi” deb javob berishga to'g'ri keladi. Olimning so'zlariga ko'ra, so'zlovchi bir qator savollarga javob berarkan, yolg'on gapirishga majburligi jamiyatda “so'zlashuvchanlik” prinsipi mavjudligi orqasidan sodir bo'ladi. Bu prinsip implitsit holda ishlasada har doim diskurs yuzaga kelishida hisobga olinadi¹.

¹ Sacks, H.A simplest systematics for the organization of turn-taking for conversation / H.A. Sacks // Language. Diversity and Diachrony. - Amsterdam, 1986.-424 p.

Makon va zamon ham axborotni yetkazishda haqiqat va yolg'on o'rtasidagi tanlovda katta rol o'ynaydi – agar u yoki bu yangilik, qoida tariqasida, ma'lum bir shaxsga yetkazilishi mumkin bo'lsa ham, hozir va shu yerdagi vaziyatda, ya'ni aynan ma'lum bir joyda va ma'lum bir vaqtda aytilishi mumkin emas. X.Saks yolg'onning obyektiv xarakteri haqida gapirarkan, “har bir inson yolg'on gapiradi” jumlasini “sen ham yolg'on gapirasan” qabulidagi qoida sifatida tushunib, bu qoida bajarilmasa, bir qator taqiqlarga duch kelish mumkinligini nazarda tutadi.

Shuningdek, X. Saks yolg'on ifodasini “odatiy holat” tushunchasi ichiga kiritadi. U mazkur tushunchani o'z vaqtini odatiy usullar bilan o'tkazish sifatida tushuntiradi. X.Saks “dunyoda oddiy odam bo'lish nimani anglatishini harakat sohasida ham, nutqiy harakatlarda ham tadqiq etish nazariyotchining vazifasidir” deya ta'kidlaydi. “Agar insonni shu jihatdan kuzatadigan bo'lsak, yolg'onni odatiy inson faoliyati deb olish mumkin, chunki inson tanlov erkinligidan foydalanayotgani uchun emas, ijtimoiy va shaxsiy zaruratdan kelib chiqqanligi jihatidan yolg'on gapiradi. Inson odatdagi shaxslar ham aynan shu holatlarda yolg'ondan foydalanuvchiligi uchun yolg'on gapiraveradilar.”¹

“Odatiy holat” tushunchasi zamonaviy falsafadagi mavjudlik usuli tushunchasiga to'g'ri keladi. Shunda fikr mavjudki, haqiqat bo'yicha ish ko'rish – tiriklikning birinchi usuli bo'lsa, yolg'on bo'yicha ish tutish – ikkinchi uslubdir. Bu esa haqiqat nutq onogenesida birlamchiligi va psixologik chizma da afzalroq ko'rilishi bilan izohlanadi. Agar insonlar faqat yolg'onga moslashganlarida, ular dunyoni kuzatishlari, mushohada qilishlari mumkin bo'lardi xolos, ular dunyoni bunyod qilolmasdilar. Shunga qaramay, yolg'on tiriklik oqimidagi odatiy faoliyat bo'lib qolaveradi

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, tilshunoslik yolg'on bayonotni to'laligicha bartaraf eta olmaydi. Til emas, balki shu tilning sohibi bo'lmish lisoniy shaxs o'zi foydalanayotgan til orqali boshqalarni aldaydi, uning ifoda va stilistik vositalaridan yolg'on so'zlashda foydalanishadi. X.Vaynrix ta'kidlaganidek yolg'on inson nutqida shunchalik katta rol o'ynaydiki, “ haqiqatga deyarli o'rin yo'q”.

¹Sacks, H.A simplest systematics for the organization of turn-taking for conversation / H.A. Sacks // Language. Diversity and Diachrony. - Amsterdam, 1986.-424 p.

Yolg'on insoniyatning lingvistik ongiga va nutqiga, xuddi metastazlar kabi shunchalik chuqur kirib boradiki, odamlarda allaqachon yangi kasallik - mifofobiya - beixtiyor yolg'on gapirishdan qo'rqish paydo bo'lgan va shuning uchun ba'zi lisoniy shaxslar odatda gapirishdan va boshqa lisoniy shaxslar bilan muloqot qilishdan qochishadi yoki muloqot jarayonida turli startegiyalardan foydalanishadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Нормуродова Н.З. Художественный дискурс и языковая личность в свете актуальных лингвистических направлений: парадигмы знания, основные принципы и тенденции развития // Вестник ВГУ. Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация, 2015
2. Karaulov, Yu.N. (1989). Russian language persona and the tasks of its study. Moscow: Language and Personality.
3. Sacks, H.A simplest systematics for the organization of tum-taking for conversation / H.A. Sacks // Language. Diversity and Diachrony. - Amsterdam, 1986.-424 p.
4. Sacks, H.A simplest systematics for the organization of tum-taking for conversation / H.A. Sacks // Language. Diversity and Diachrony. - Amsterdam, 1986.-424 p.
5. SH.Usmonova, 2019. "Lingvokulturalogiya", darslik-T; 2019, 178-180
6. Караулов, Ю.Н. Русская языковая личность и задачи ее изучения / Ю.Н. Караулов // Язык и личность / отв. ред. Д.Н. Шмелев. - М.: Наука, 1989. -С. 3-8.
7. Ляпон, М.В. Языковая личность: поиск доминанты / М.В. Ляпон // Язык — Система. Язык — Текст. Язык — Способность / отв. ред. Ю.С. Степанов. - М.: ИЛ-т рус. яз. РАН, 1995. - С. 260-276

Usmonova Zarina Habibovna,

Senior teacher of English Linguistics Department

THE MAIN FEATURES OF TYPES OF TRANSLATION

Science fiction is frequently praised for its foresight into future technological developments. Some technologies, like the smart watches in *The Jetsons*, may be beneficial, while other instruments, like the absurd surveillance state in *Nineteen Eighty-Four*, may be detrimental. However, science fiction has the ability to both create and anticipate the

MUNDARIJA

Расулов З.И., Сжатие речевой цепи как разновидность эллиптирования	3
Gadoyeva Mavlyuda Ibragimovna, Ibragimova Munojjot Anvar qizi. Linguocultural analysis of imperative mood in “Pride and prejudice” by Jane Austen.....	6
Gadoyeva Mavlyuda Ibragimovna, Mirzayeva Mohinur Zokir qizi. A comparative analysis of English and Uzbek languages of the separating the depth of desires	9
Rakhmatova Mekhriniso Musinovna, Azimjonova Elena Tulkunovna. Conversational implicature in English listening: an examination of videos and podcasts.....	12
A.A.Haydarov, M.Barnoyeva. So’zlararo ma’noviy munosabat turlari xususida	16
A.A.Haydarov, Sh. Sattorova. Ingliz va o’zbek tillarida fonogramfik uslubiy vositalar	19
A.A.Haydarov, M.U.Yodgorova. Inson tuyg’ulari ifodalashining o’ziga xos xususiyatlari.....	24
Haydarov Anvar Askarovich, Tosheva Farangiz Bobonurodovna. Modallik kategoriyasi haqida ayrim mulohazalar	27
Qodirova Holida Xayriddin qizi. Badiiy diskursda nosamimiylilikning lisoniy shaxs nutqida voqealanish xususiyatlari.....	30
Usmonova Zarina Habibovna. The main features of types of translation	34
Shaxlo Quvvatova. Ingliz tarixiy asarlaridagi o’ziga xoslik	38
Saidova Mukhayyo Umedullaevna, Kosimova Nigina Shukhratovna. Gender peculiarities in analysis of non-verbal means of communication	42
Umurova Xushvaxt Akimovna, Qahhorova Guli. External structure of a word in the English language.....	46
A.A.Haydarov, M.Azimova. Badiiy tasvirning fonostilistik vositalari	49
A.B. Kobilova, Ahmedova Mahtob. Siyosiy xoslangan perifrazalar lingvopragmatik tahlili	52
Kobilova Aziza Baxriddinovna, Abbos Nasullaev. Linguaculturologic aspect of metaphors	55